

Volný jako pták?

Zdeněk Pinc

Mýtus „volný jako pták“ je spíše reklamní slogan. Jestli někdo není volný, tak je to pták. Ostatně: žádný živočich, kromě člověka, nemůže být svobodný. Takový je základní rozdíl mezi člověkem a zvířetem. Člověk je bytost, která nemá žádné přirozené prostředí – může žít téměř kdekoli, protože je schopna se v novém prostředí adaptovat, zatímco zvíře – u ptáků je to zvláště markantní – je na své prostředí odkázáno, není schopné ho měnit a opustit ho. Nejmarkantnější je to u takových živočichů, kteří jsou monofágy, tedy ti, co jedí jenom jednu věc. Tito monofágové nejsou schopni svou dietu změnit. Nejtypičtější monofág je roztomilý australský medvídek koala, který umí jíst jenom eukalyptové listy, jejich výhonky a jenom pokud jsou čerstvé. Jakmile se nechají výhonky zapařit, vylučuje se z nich jistá dávka kyanidu, která ty roztomilé tvorečky zabíjí. Koalové mohou žít jenom tam, kde jsou eukalyptové pralesy a nikde jinde. Zoologická zahrada, která by chtěla pěstovat koaly, by se musela postarat o dostatek eukalyptů. Člověk je naproti tomu polyfág, „žere“ úplně všechno, a dokonce i když bude donucen jíst něco, „co se nejlí“, tak to přežije. Proto vazba na určité prostředí je u člověka velmi volná. Lidské dějiny jsou prostoupeny skutečností, že jednotlivé epochy vlastně vyvolává nějaký katastrofický tlak, který donutí lidi žít tak, jak se dosud nežilo.

Můj dlouholetý životní kontakt s ptáky byl asi vyvolán mojí potřebou mít nějaký zprostředkovaný kontakt s přírodou, když jsem ten normální kontakt, kvůli svému postižení, svému ochrnutí, moc dobře mít nemohl. Měl jsem dva velké životní koníčky. Choval jsem chrty, kteří za mě běhali a choval jsem ptáky, protože oni ve mně budili iluzi volnosti. Toužil jsem mít ovšem takové ptáky, kteří, i když by mohli ode mne ulítnout, neulítnou. Téhle zvláštní věci, tomuto vztahu, který se dá navázat přes bariéru druhů, tomu já říkám domestikace.

Foto: Miroslav Zajíč

Zdeněk Pinc a jeho domestikovaná hrdlička

Domestikace je lidský způsob jak se „se učinit doma“, jak zdomácnět v nějakém prostředí, které původně domácí není. Vždycky říkám, že člověk je takový domestikovaný tvor, k němuž neznáme divokou formu. U všech ostatních domácích zvířat víme jak vypadal jejich divoký předek. U člověka ne. U člověka o tom máme jen stopu ve starém Eposu o Gilgamešovi, kde se dozvídáme, jak byl onen lidozvěř, jak hezký Matoušův překlad charakterizuje Enkidua, Gilgamešova pozdějšího druhu, tedy jak byl lidozvěř Enkidu, který žil v lese, chodil pít se zvířaty a byl chlupatý, zcivilizován, jak byl domestikován. Byl přilákán do města a forma, jakou se tak stalo, není náhodná, je charakteristická: alkohol a děvka. Podíl těchto dvou jevů na polidštění onoho lidozvěře je, myslím, velmi signifikantní.

Člověk je tedy domestikovaný tvor, jehož domestikace spočívá ve schopnosti zdomácnět v původně cizím prostředí. To není tak, že příroda je pro člověka matka a že je mu v ní dobře. Naopak. On z ní má hrůzu a potřebuje se před ní schovat. Pro středověkého evropského člověka byl největším nepřítelem les. Všechno zlé přichází z lesa. Že by středověký člověk měl chránit les, to je

absurdní! Naopak, to nejrozumnější, co se s lesem dá udělat, je vypalovat ho, zničit ho a najít místo, kde se dá žít. Proces domestikace je cosi, co člověka nutí, aby to, co se kdysi stalo jemu, dělal i druhým. Aby k sobě připoutával jiné živočichy. Biblický příběh o Adamovi a Evě je pro mne velmi významný mimo jiné tím, že se odehrává v zahradě, tedy v umělém prostředí. Gilgamešův příběh je charakteristický tím, že se odehrává ve městě, také v umělém prostředí. Všechny stopy domestikace, které jsme schopni za posledních řekněme patnáct tisíc let vysledovat mají podobné konotace.

Domestikovat volného ptáka je velmi obtížné. V zásadě nejsnáze se toho dosáhne tím, že se u ptačího jedince zlomí jeho přirozené vtištní. Dělalí to lidé od dávných časů, když nějakého malého ptačího tvorečka, ještě nedospělého, uměle dokrmili. Pak se mezi dokrmitelem, pseudorodičem, a dokrmencem, pseudodítětem, vytvoří vazba, která učiní ty dva na sebe vzájemně odkázané. Klasické a krásné příběhy o těchto věcech známe od Konrada Lorenze. Když si tento zakladatel etologie rozhodl pořídít housátka Martinu, vycházel z přesvědčení, že mezi husím mládětem a předmětem, na které se vylíhnuté husí mládě fixuje, se vytvoří vztah dítěte a matky. Lorenz se nechal od toho vylíhnutého housátka vtisknout jako jeho matka – a pak vznikly potíže. Dokud byla husička Martina malá, nosil ji Lorenz v košíku na ruce, aby si mohli mezi sebou neustále vyměňovat důležité informace, které spočívaly v podstatě v tom, že jeden volá „Kdepak jsi?“ a druhý odpovídá „Tady jsem!“. Dokud toto ujišťování, kde jsem já a kde je ten druhý, má náležitou odezvu a náležitou intenzitu, v mláděti i v matce je vyvolán pocit bezpečí. Když byla husička Martina větší a nechtěla už zůstat v košíku a začala chodit po zemi, vznikl problém – Konrad Lorenz byl příliš vysoký na to, aby jeho hlas, který od hus odposlouchal, k Martině dolehl. Proto musel začít chodit neobyčejně komickým způsobem, jakoby na bobku, opíraje se o ruce, aby se s Martinou mohli o vzájemné přítomnosti ujišťovat. Z jeho knížek víme, že když kolemjdoucí sledovali počínání ctihodného pana profesora, který chodil po čtyřech, vydával divné zvuky a ujišťoval se s housátkem skrytým v trávě o vzájemné blízkosti, lidé definitivně nabyli dojmu, že se pan profesor zbláznil a zavolali na něj doktora.

Vazba, kterou člověk vytvoří tím, že se vtiskne jako rodič k nějakému mláděti, může v jisté míře pominout a v jisté míře nikoliv. Když byly mému nejstaršímu synovi Františkovi čtyři roky, vyhrál v tehdejší státní loterii 500 korun a rozhodl se, že si na nejbližší ptačí výstavě Ornita Olomouc koupí slona. A protože já jsem na tu výstavu chtěl jet, nevykládal jsem mu, že tam žádní sloni nebudou, že se sloni nedají koupit a že slona nemůžeme mít. Prostě jsme tam s chovatelským

autobusem odjeli a to malé dítě prošlo tu obrovskou expozici, kde se vyskytovaly tisíce ptáků, od první klece až po poslední, a neprojevovalo netrpělivost. Čekalo na sál, kde budou sloni a kde bude moci vynaložit tu pro něj nepředstavitelnou částku pěti set korun a uskutečnit obchod. Když už jsme byli opravdu až na konci expozice, musel jsem s pravdou ven, že žádní sloni nebudou. Na Františka padla tíseň, která se vyléčila tím, že v poslední místnosti byli v malých klecích vystaveni dokrmení ptáci a byla tam také jedna majna kobylčí, která s ním navázala kontakt, začali se spolu hašteřit a kamarádit. Slovo dalo slovo a od českolipského chovatele Tomáše jsme tu majnu koupili. On ji ale nemohl z té klece za tu pětistovku vyndat, takže jsme museli počkat až výstava skončí. Dohodli jsme se, že nám ji pošle poštou. Já jsem mezitím odjel do lázní a když jsem se vrátil, zjistil jsem, že majna už je doma a tyranizuje celou naši rodinu.

Majna je středoasijský špaček, dosti agresivní. Ke mně však pojala téměř hříšnou náklonnost a považovala mě od samého počátku za svého samečka. Dokonce jsme spolu založili rodinu v kuchyni, kam nepouštěla moji ženu – jednou jsme tam našli snůšku modrých vajíček, na kterých majna oddaně seděla a očekávala, že se vylíhnou moje mláďata, což samozřejmě nemohlo nastat. Zároveň obdobně hříšný vztah navázala v jiné místnosti moje žena se samečkem korely, který se pro změnu zamiloval do ní. A jednou se velmi dojemným způsobem stalo, že tihle dva špatně vtištění ptáci se dostali do společného prostoru. Majna z kuchyně a korelák z pokoje vletli do haly, kam jsme je normálně nepouštěli, protože jsme měli strach, že by majna tomu koreláčkovi ublížila – a v tom okamžiku se do sebe bláznivě zamilovali. Je to asi takový milostný vztah jako mezi žirafou a hyenou, protože vzdálenost mezi těmito dvěma ptačími druhy je daleká. Začali se jeden druhému dvořit do té míry směšným a dojemným způsobem, že jsme došli k názoru, že je nutné postarat se o partnery pro oba. Základní teze celého mého chovatelského života je spojena s tím, že když už člověk k sobě nějakého takového jedince z přírody uváže, musí se mu postarat o co nejnornálnější život a k tomu patří samozřejmě právo rozmnožovat se. Sehnat korelí samičku nebylo těžké, sehnat samce majny poměrně obtížné bylo, ale povedlo se. Když se to stalo, majna svého samečka málem zabila. Opravdu jen na poslední chvíli se podařilo té vraždě zabránit. Časem si na sebe zvykli, založili rodinu, opakovaně jsme vyváděli mláďata, ale celou tu dobu ta majní samice považovala za otce těch mláďat mě, do její voliéry jsem mohl lézt jenom já a kdykoliv jsem tam vlezl, zahнала svého manžela to nejzazšího kouta klece. On se tam pokorně zdržoval, já si směl prohlížet mláďata, majna mi seděla mi na rameni a svým ptačím štěbetáním mi říkala něco v tom smyslu: „Táto, podívej se, jak nám ty děti pěkně rostou“. Když

jsem nebyl doma, nebo jsem byl líný se o své ptáky starat a musel tam jít někdo jiný z naší rodiny, utrpěl krvavá zranění, protože byl předmětem agresivity obou.

Fixace přes bariéru odlišných druhů je strašně zajímavá. Když šimpanzice Washoo, kterou naučili mluvit jazykem hluchoněmých, znakovou řečí, byla postavena před úkol, aby roztřídila obrázky lidí a zvířat, aby na jednu hromádku dávala obrázky lidí a na druhou obrázky zvířat, provedla tento úkol opakovaně s jedinou chybou: svoji fotografii vždy přiřadila k lidem, zatímco portréty jiných šimpanzů vždy přiřadila ke zvířatům. Já jsem přesvědčen, že mnozí špatně vtištění ptáci, dokrmenci, považují sebe sama za příslušníky lidského rodu, zatímco ostatní příslušníky svého rodu považují za jiná zvířata. Na těchto nepřírozených vztazích, a člověk je nepřírozené zvíře, je zvláštní, zajímavé a silné to, že se nemohou odestát. Jakmile vazba, jíž je jeden připoután k druhému, přestane jednomu článku tohoto svazku vyhovovat a chce se toho druhého zbavit, najednou zjistí, že přerušit pouto není možné – ten tvor se téměř nikdy nemůže vrátit do původního prostředí, i když kupodivu my lidé často děláme za neuvěřitelných komplikací a obětí pokusy, jak tyto procesy vrátit zpátky. Nedávno proběhla novinami smutná zpráva o tom, že Willy, ona slavná filmová kosatka, kterou za značné finanční podpory různých korporací vrátili do přírody, osvobodili ho, se vrátil – Willy nechtěl být svobodný, chtěl zůstat s lidmi, protože patřil k lidem a ne ke kosatkám. Nevím, jak tahle historka dopadla, ale většinou podobné příběhy dopadnou smutně, a to tak, že osvobozený jedinec zemře, že se nedokáže do přírody vrátit.

Myslím, že smyslem této cesty není cesta zpátky. Smyslem této cesty je cesta dopředu k jakémusi bratrství a spolupráci tak, jak to popisuje příběh Eposu o Gilgamešovi – Gilgameš a Enkidu spolu vykonají mnohé hrdinské činy, dokonce svými činy vyvolají žárlivost a hněv bohů, a jeden z nich za to musí zaplatit životem. Vybrán je charakteristicky Enkidu a Gilgameš na Enkiduově smrti pochopí, co vlastně smrt u člověka je. Člověk je vlastně jediná bytost, která ví o své smrtelnosti – a přežije to. Když Enkidu zemře, Gilgameš propadne děsu a následující část příběhu je věnována tomu, že hledá rostlinu nesmrtelnosti. Po velkých peripeitiích a dobrodružstvích se mu ji podaří najít, ale přemůže ho únava, podlehne spánku – ve všech archaických společnostech je spánek metaforou smrti – usne, vyleze had a tu rostlinu sežere. Nejdůležitější rostlinu lidského života vyplývá nejnižší bytost jaká je v lidské společnosti myslitelná, had. Gilgameš vidí, že nesmrtelnosti dosáhnout nemůže i když je ze dvou třetin bůh, jen z jedné člověk. Zbývá mu tedy udělat to, co je lidské – zanechat po sobě památku. Postaví hradbu, postaví město, něco, co trvá a umožní nám, abychom život předali.

Můj přítel a učenější kolega profesor Sokol krásně rozlišuje mezi a životem a svým životem. Vykládá, že v moderní společnosti se zahnízdila představa, že život je vlastně můj život, jenomže můj život a život jsou v jakémisi smyslu opozita. Já nežiju život, ale život žije mne. Já nemám žádný život, život má mne, život se děje skrze mne, můj život je něco, co já jsem nezařídil, co jsem dostal. Život je dar a na mně záleží jenom to, jestli tento dar předám. Ta zvláštní lidská vlastnost, ona schopnost snést svou smrtelnost – nebo svou smrtelnost nesnést a spáchat sebevraždu – je spojena se zvláštní lidskou schopností přerušit tok života. Úkolem člověka je to, co staří chápali jako základní kořen náboženství – schopnost vděčnosti za dar života, schopnost svědčit o tom, že se se mnou zacházelo lépe, než jsem si zasloužil, schopnost nemoci si tuhleto zkušenost nechat sám pro sebe. Oplatit ji. Kompenzovat dar, kterého se mi dostalo.

Skvělý americký zoopsycholog Roger Fouts, který napsal knížku o šimpanzích experimentech s názvem Nejblížeš příbuzní, končí příběh vyprávění o family Washoo (o rodině, která vznikla z šimpanzů a lidí, kteří spolu žili pohromadě) pro mě nepochopitelným způsobem, když vykládá, jak výzkumníci věnovali velké úsilí na to, aby se ti polidštění šimpanzi (pozůstalí veteráni kosmického, kosmetického a zdravotnického výzkumu, kteří měli to štěstí, že dožili svůj život v péči zoopsychologů) dále nerozmnožovali – utráceli peníze za šimpanzí antikoncepci. To je ovšem něco, co ve mně vyvolává protest a odpor. Můj celoživotní vztah ke zvířatům s sebou nesl pocit velké odpovědnosti a obav z toho, že se o svěšená zvířata nepostarám náležitým způsobem a ona onemocní a zemřou. Odvaha činit tak znova byla u mě alespoň do jisté míry vykoupena představou (a dokonce jsem si u jednotlivých druhů vedl bilanci, jestli jsem jich více svou péčí zahubil nebo jsem způsobil, že se život toho druhu obohatil o určitý počet jedinců), že nejde o to, aby taková rodina dožila v pokoji a klidu, ale aby ve svém životě pokračovala. V onom šimpanzím společenství naopak vznikla potřeba vytipovat jedince, které by bylo možné zpátky reintrodukovat do přírodního prostředí. Věnovalo se tomu velké množství peněz, velké množství badatelského úsilí, většina experimentů byla neúspěšná, ale několik málo se jich přece podařilo: několik relativně malých lidmi vychovaných šimpanzů se vrátilo do přírodního společenství. Vloni na jaře byl v Praze francouzský šimpanzolog profesor Lestell, který vyprávěl, že se v těch šimpanzích společnostech, která už třicet nebo čtyřicet let sledují v Africe výzkumnické týmy následkem reintrodukce, následkem návratu některých šimpanzích jedinců z lidské komunity, výrazným způsobem změnilo chování těchto společností. Že se ti divoce žijící šimpanzi od páriů, kteří k nim byli přijati zpátky z lidského spole-

čenství nějak dozvěděli, že lidí se není třeba bát, že jsou slabší než šimpanzi. To je reálně pravda: dospívající samec vyřídí několik lidí svou silou velmi snadno. A tak se ta šimpanzí společnost začala chovat jinak. Výzkumníci se pro ně náhle stali teritoriálními konkurenty a šimpanzi se začali vůči nim chovat agresivně, dokonce, řekl Lestell, začali badatelé zcela vážně uvažovat o tom, že budou muset začít používat pušky. Ne proto, aby šimpanze stříleli, ale aby je plašili a vrátili jim alespoň trochu respektu.

Dnešní věda už je většinou přesvědčená, že hranice mezi šimpanzi a lidmi není pevná, není fatální, naopak se zdá, že šimpanzí společnost už hranici vztahu mezi člověkem a zvířetem překračují, že jsou jakoby blíží k nám než k zvířatům. Kdyby byla tahle myšlenka vážně přijímána před řekněme sto lety, šimpanzi by neměli šanci na přežití. My lidé bychom je nepochybně nemilosrdně vyhubili. Zachovali jsme se k nim laskavě jen proto, že pro nás byli roztomilými zvířaty. Doufám, že spolupráce tohoto jakoby nejmladšího příbuzného člověka – šimpanze – a člověka nemůže být přerušena. Dneska je zřejmé, že šimpanzi vytvářejí kultury, že jejich jednotlivá společnost mají své zvyky, které se od sebe liší, a budou-li mít dostatek času, uvidíme možná něco z dávnější historie lidského rodu.

Nemám zkušenost se soužitím s šimpanzem, mám zkušenost se soužitím s ptáky. Jsou to velmi soukromé, dlouhodobé a hluboké zkušenosti, a ukazují, že takové soužití je možné a smysluplné, že vede, snad, i k nějakému vzájemnému obohacení.

(toto vyprávění vysílal Český rozhlas – stanice Vltava – 21. května 2004)

Připravil Jan Kašpar